

UCZEŃ ZDOLNY – przegląd pojęć i definicji.

WPROWADZENIE

Uczeń wybitnie zdolny, poza wysoką inteligencją ogólną, wyróżnia się osiągnięciami twórczymi, wyobraźnią, wybitnymi zdolnościami specjalnymi, łatwością uczenia się, szerokimi zainteresowaniami oraz samokrytycyzmem i pracowitością. Odznacza się on szczególnymi cechami intelektualnymi, umiejętnościami oraz specjalnymi cechami charakteru. Jednakże obok wielu cech pozytywnych posiada on również cechy negatywne. Często popada w konflikty z otoczeniem, bywa agresywny i nerwowy, wyróżnia się skłonnością do rywalizacji w grupie, brak mu zrównoważenia emocjonalnego, równie często bywa też skryty i osamotniony. Nauczyciel pracujący z uczniem uzdolnionym powinien rozumieć jego poszukiwawczy i twórczy niepokój. Aby uczeń zdolny osiągnął wysokie wyniki bliskie mu osoby powinny przypisywać pozytywną wartość wykształceniu i orientować się w możliwościach jego rozwoju.

Doświadczenie szkolne pokazuje jednak, że uczniowie zdolni nie zawsze wykorzystują swoje zdolności w nauce. Przyczynami takiego stanu bywają często czynniki środowiskowe. Gdy zainteresowania i pasje nie są wykorzystywane w szkole, pochłaniają czas przeznaczony na naukę, co najczęściej odbija się niekorzystnie na ocenach szkolnych. Kluczem do sukcesu wybitnych jednostek jest zatem wyjątkowa pasja życiowa, dająca motywację do ciężkiej pracy oraz skupienie się na wybranych dziedzinach i wsparcie ze strony bliskich osób.

I. POJECIA I DEFINICJE

Prowadzone badania różnic indywidualnych i tworzone teorie nie dają jednoznacznych definicji takich pojęć jak: zdolności, uzdolnienia, talent, genialność czy uczeń uzdolniony. R.Glonton [2] uważał, że zdolności są dziedziczne. Inni byli zdania, że to środowisko wychowawcze odgrywa znaczącą rolę w powstawaniu i rozwoju specjalnych zdolności. Współczesne teorie rozwoju człowieka uwzględniają zarówno czynnik dziedziczny jak i środowiskowy.

Z.Pietrasiński [11] podaje, że zdolności to właściwości psychiczne, które są warunkiem pomyślnego wykonania jakiegoś działania.

W. Okoń [8] z kolei uważa, że zdolność przejawia się w łatwości i niezawodności pobierania i przetwarzania informacji, umiejętności podejmowania decyzji oraz w skutecznym, samodzielnym i twórczym działaniu.

Zdaniem W. Panka [12] zdolności to właściwości psychiczne, funkcjonalnie związane z podłożem organicznym stanowiące stosunkowo trwałe, syntetyczne cechy osobowości człowieka, uformowane przez działanie i temu działaniu służące, czyli warunkujące sprawne i skuteczne wykonywanie prostych, złożonych i coraz bardziej skomplikowanych czynności i działań w procesie nauki i pracy.

W literaturze naukowej możemy spotkać się z różnymi podziałami zdolności.

J. Reykowski [14] dzieli zdolności na tzw. zdolności naturalne, uwarunkowane przede wszystkim czynnikami natury genetycznej, oraz zdolności rzeczywiste, będące wytworami uczenia się. Jego zdaniem zdolności rzeczywiste powstają na podłożu zdolności naturalnych.

Często wyróżnia się zdolności specjalne i zdolności ogólne (inteligencja). Dla niektórych termin zdolności specjalne oznacza to samo co uzdolnienie.

B. M. Tiepłow uzdolnieniami nazywał szereg zdolności, które są potrzebne do pomyślnego wykonania pewnych działań.

Dla S. Gerstmann [1] uzdolnienia to szereg zdolności, które są podstawą sprawnego i złożonego działania. Mówi on ponadto o uzdolnieniach artystycznych, muzycznych, plastycznych, technicznych, teoretycznych itp.

Badania dowodzą, że nie ma wrodzonych zdolności ani ogólnych uzdolnień. Istnieją jedynie zadatki będące organicznymi i dziedzicznie utrwalonymi przesłankami rozwoju zdolności człowieka. Zadatki te stanowią materialne podłoże przyszłych zdolności, na których rozwój wpływa nie tylko ilość wiedzy, ale również jej jakość.

Połączeniem różnych uzdolnień jest talent. Definiowany przez B. Hornowskiego [5],[6] jako swoiste połączenie uzdolnień, które stwarzają możliwość twórczego wykonywania jakiegoś zadania na najwyższym poziomie.

A.J. Tannenbaum wyróżnia pięć czynników, składających się na talent, są nimi: zdolności ogólnych, zdolności specjalnych, pozaintelektualne warunki wewnętrzne, czynniki środowiskowe oraz czynniki losowe.

J. Strelau [15],[16] przez talent rozumie wybitne zdolności specjalne, urzeczywistniające się dzięki interakcji czynników wewnętrznych i zewnętrznych, w określonej działalności człowieka.

Obok talentu wyróżnia się pojęcie genialności.

Zdaniem B.Hornowskiego [5],[6] genialność to wysoki poziom zdolności przejawiających się w tworzeniu czegoś zupełnie nowego i ważnego. Uzdolnienia geniusza tworzą zawsze określony profil. Pewne zdolności mogą być wysoko rozwinięte, podczas gdy inne wykształcają się tylko w słabym stopniu.

W literaturze spotykamy ponadto różne określenia, jakie jak.: geniusz, dziecko utalentowane, dziecko wybitnie uzdolnione, dziecko bardzo inteligentne i „cudowne dziecko”.

M. Rataj charakteryzując ucznia uzdolnionego opisuje występujący u niego zespół zdolności, na który składają się: zespół predyspozycji osobowości w zakresie uczenia się, osiąganie wysokiego poziomu w różnych dziedzinach działalności, wysokie efektywne wykonywanie zadań oraz wnoszenie do rozwiązywanych problemów i realizowanych zadań elementów własnej twórczości.

W badaniach nad uczniami zdolnymi coraz więcej uwagi poświęca się temu czy są to uczniowie twórczy, czy też nie.

T. Lewowicki [7] uważa, że myślenie twórcze jest podstawą wszelkich twórczych zachowań. Stosowanie metod uczenia się problemowego sprzyja rozwojowi płynności i giętkości myślenia, czyli cech myślenia dywergencyjnego – twórczego.

Dla E. Gondzik [3] uczniowie wybitnie zdolnymi to tacy, którzy poza wysoką inteligencją ogólną wyróżniają się w karierze szkolnej możliwością osiągnięć twórczych w jakiegokolwiek dziedzinie społecznie użytecznej (udział w konkursach, olimpiadach); ponadto wyróżniają się oni twórczą wyobraźnią, wybitnymi zdolnościami specjalnymi, łatwością uczenia się, szerokimi zainteresowaniami oraz samokrytycyzmem i pracowitością.

W. Panek [12] podaje, że uczeń szczególnie uzdolniony to taki, który w sytuacjach szkolnych wykazuje lepsze przystosowanie się do nich dzięki stosunkowo dużej zdolności rozwiązywania problemów, myśleniu twórczemu, osiąganiu wysokich rezultatów w nauce, wykazywaniu wszechstronnych lub specjalnych uzdolnień, żywej wyobraźni, bogatym zainteresowaniami oraz własnemu specyficznemu sposobowi uczenia się, powiązanemu z umiejętnościami korzystania z różnych ponadobowiązkowych źródeł wiedzy.

II. CECHY UCZNIĄ ZDOLNEGO

Uczeń zdolny odznacza się pewnymi specyficznymi cechami pod względem intelektualnym. Posiada on również pewne szczególne umiejętności oraz specjalne cechy charakteru.

I tak:

- pod względem intelektualnym uczniowie zdolni odznaczają się: wysoką aktywnością poznawczą i dociekliwością, spostrzegawczością i wnikliwą obserwacją, dogłębnym rozumieniem złożonych i trudnych treści, logicznością myślenia, trafnością oceniania i wartościowania, analizowania i syntetyzowania, rozumowaniem na poziomie abstrakcyjnym, łatwością wytwarzania w krótkim czasie pomysłów rozwiązania zadania, twórczą wyobraźnią i intuicją, zdolnością do koncentrowania uwagi, trwałą i wierną pamięcią, krytycznym stosunkiem do informacji, dążeniem do ich weryfikowania i użytkowania, otwartością umysłu, przejawiającą się w gotowości poznania odmiennych od własnego punktów widzenia na różne sprawy;
- pod względem umiejętności uczniowie zdolni przejawiają: skłonność do podejmowania trudniejszych i złożonych zdań, trafność w doborze różnorodnych metod rozwiązywania problemów i zadań, oryginalność w interpretowaniu wyników oraz pomysłowość w ich praktycznym zastosowaniu, łatwość osiągnięcia prostych rozwiązań, inicjatywę w samokształceniu (umiejętność gospodarowania własnym czasem, stosowanie efektywnych metod uczenia się) , łatwość skupienia się przez dłuższy czas na danym zagadnieniu, szybkie tempo uczenia się, umiejętności dydaktyczne przejawiające się w interesującym, logicznym, zrozumiałym przez kolegów przekazie wiadomości, umiejętności organizacyjne przejawiające się w samodzielnym, skutecznym inicjowaniu pracy, szczególnie pracy zespołowej;
- pod względem charakteru uczniowie zdolni odznaczają się: poczuciem obowiązku i pracowitością, zdolnością do intensywnej pracy całymi godzinami nad tym samym problemem, wielostronnymi zainteresowaniami, samodzielnością w podejmowaniu decyzji (o sobie, o własnym rozwoju intelektualnym i moralnym), koleżeńskością (nastawieniem na dawanie, zdolnością do poświęceń, zaangażowaną pracą na rzecz wspólnego dobra), wysoką samooceną, wytrwałością w dążeniu do realizacji celów,

odpornością na niepowodzenia, na brak uznania i nagród zewnętrznych (znajdowanie satysfakcji w postępach).

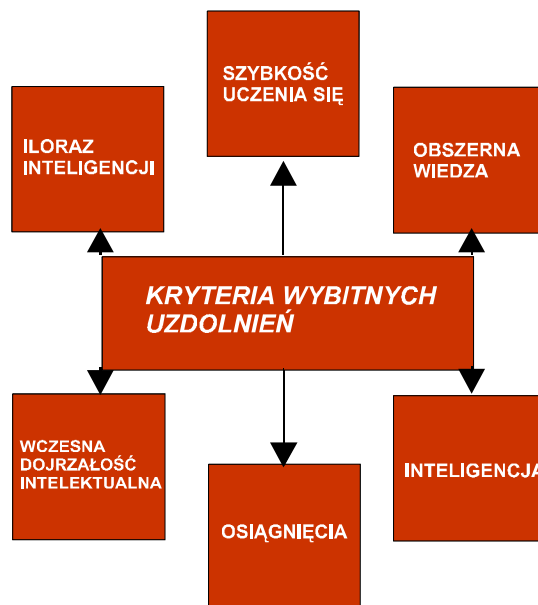
Uczniowie zdolni charakteryzują się również spontanicznością, energią życiową, witalnością, skłonnością do wyrażania swych przeżyć, dużą ekspresją artystyczną.

Oprócz wyżej wymienionych cech pozytywnych obserwujemy u uczniów zdolnych również cechy negatywne, takie jak: brak emocjonalnego zrównowazenia, wysoki stopień znerwicowania, łatwość popadania w konflikty z otoczeniem, agresywność, skłonność do dominacji i rywalizacji, egoizm, nadmierną próżność i pewność siebie, skłonność do izolacji, samotność, skrytość, zrywanie społecznych kontaktów, brak identyfikacji z grupą, brak nawyków systematycznej pracy, lenistwo, brak znaczących osiągnięć szkolnych.

III. KRYTERIA UZDOLNIEŃ

Najczęściej używanym kryterium uzdolnień jest iloraz inteligencji. Za wybitnie uzdolnione uważa się tych uczniów, których IQ jest bardzo wysoki, powyżej 130 punktów.

Innymi kryteriami wybitnych uzdolnień są [rys.1.]: szybkość uczenia się, obszerna wiedza, wczesna dojrzałość intelektualna i ponadprzeciętne osiągnięcia w jakiejś dziedzinie /sztuka, literatura, nauki ścisłe itd./

Rys. 1. Kryteria wybitnych uzdolnień

Przyjmowanie, że zdolności równają się inteligencji jest błędne. Inteligencja szkolna, to tylko część zdolności umysłowych dziecka, zdolności do logicznego myślenia. Jej cechą jest analityczność i jednokierunkowość. Dziecko inteligentne poszukuje jednego rozwiązania

spełniającego warunki zadania. Tak najczęściej są skonstruowane testy inteligencji, większość sprawdzianów i egzaminów. Ten typ myślenia Guilford [4] nazywa konwergencyjnym, czyli zbieżnym.

Drugi rodzaj myślenia, według tego autora, to myślenie dywergencyjne czyli rozbieżne – charakterystyczne dla myślenia twórczego. Jest to zdolność do wytwarzania wielu poprawnych rozwiązań.

Korelacja między ilorazem inteligencji a inteligencją twórczą jest niewielka. Niewielka jest również korelacja między myśleniem dywergencyjnym (twórczym) a osiągnięciami szkolnymi. Okazuje się, że dzieci zdolne nie zawsze muszą być twórcze i odwrotnie, ponieważ inteligencja twórcza i inteligencja szkolna wymagają innych zdolności.

Na podstawie przeprowadzonych badań uczniów uzdolnionych można podzielić na cztery grupy / E. Nęcka [9],[10]/:

- I. Uczniowie twórczy i inteligentni mają wysoką samoocenę oraz niski poziom lęku, są ekspresyjni, pomysłowi i popularni wśród rówieśników, zachowują się w sposób przyciągający uwagę, są pełni entuzjazmu i chęci do działania.
- II. Uczniowie nietwórczy i inteligentni wyróżniają się takimi cechami jak: sumienność, perfekcjonizm, brak pomysłowości, niski poziom lęku, dążenie do uniknięcia błędu, dążenie do zachowań poprawnych.
- III. Uczniowie twórczy i nieinteligentni często są powściągliwi, wycofani, mają niską samoocenę, nie są popularni, preferują zachowania przyciągające uwagę, mają małą koncentrację uwagi i duży lęk przed oceną.
- IV. Uczniowie nietwórczy i niezdolni mają słabe wyniki w nauce, wzmożoną aktywność społeczną, cechuje ich ekstrawersja i dość wysoka samoocena.

IV. WPŁYW NAUCZYCIELA

Rozwijanie odpowiedniego kompleksu cech sprzyja kształtowaniu twórczych osobowości. Głównym warunkiem osiągnięcia sukcesu jest przede wszystkim praca. Istotną rolę w tym procesie odgrywa nauczyciel. Musi być on świadomy swoich działań, rozumieć uczniów zdolnych, ich niepokój poszukiwawczy i twórczy oraz ich bezkompromisowość. Musi być otwarty na ucznia. Słowem nauczyciel taki musi posiadać duży autorytet.

W. Panek [13] zwraca uwagę na kilka uwarunkowań, jakie powinien spełniać nauczyciel pracujący z uczniem szczególnie uzdolnionym:

- 1) działalność nauczyciela zawsze powinna być twórcza,

- 2) nauczyciel powinien rozumieć, że jego praca to służba poznaniu, które staje się podstawą kształcenia i kształtowania jego osobowości,
- 3) prowadzone przez nauczyciela nauczanie powinno zawierać się w podmiotowości, tożsamości i autonomii człowieka,
- 4) nauczyciel ucząc i wychowując ma szansę wykreować człowieka niepowtarzalnego i innowacyjnego.

Ze strony nauczyciela uczeń zdolny może spotkać się z życzliwym wsparciem albo z lekceważącym traktowaniem i wyśmiewaniem wobec klasy. Należy pamiętać, że zadaniem każdego nauczyciela jest stymulowanie rozwoju poznawczego, emocjonalnego i społecznego każdego z uczniów - zwłaszcza tych uzdolnionych.

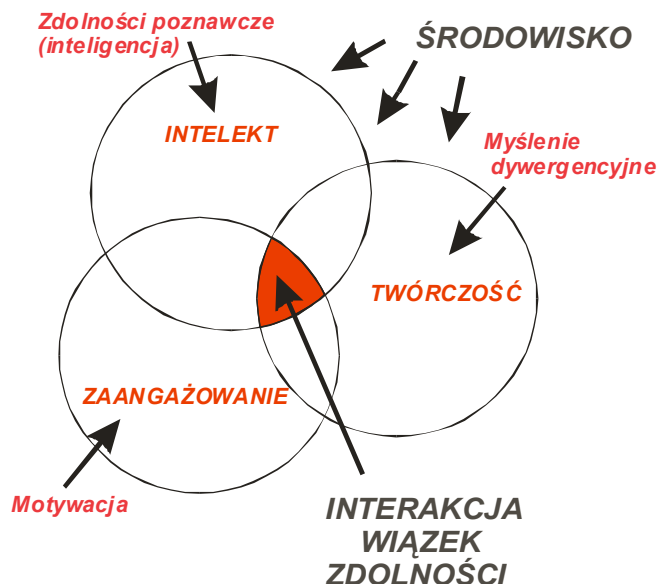
V. MODEL RENZULLIEGO

W pracy nauczyciela najczęściej wykorzystuje się model Renzulliego [rys.2.], według którego można uznać za człowieka zdolnego osobę, która spełnia trzy konieczne warunki:

posiada ponadprzeciętne zdolności ogólne,

wykazuje silne zaangażowanie w zadanie (wysoka motywacja),

ma możliwości twórcze.

Rys.2. Model Renzulliego

Wybitne zdolności powstają jako interakcja tych trzech elementów tzn. zdolności ogólnych, motywacji i twórczości. Do nich dodawany jest istotny współwystępujący czynnik, którym są uwarunkowania środowiskowe (szkoła, rówieśnicy i rodzina), decydujące o tym, jak potoczą się losy dziecka.

VI. WPŁYW RODZICA

Aby uczeń uzdolniony osiągnął wysokie wyniki rodzice powinni przypisywać pozytywną wartość wykształceniu i orientować się w możliwościach własnego dziecka, ponadto powinni oni:

- ❖ systematycznie od wczesnego dzieciństwa dbać o rozwój dziecka,
- ❖ świadomie dobierać specjalne zabawki,
- ❖ organizować zabawy tak, aby pobudzały rozwój myślenia i rozszerzały zakres wiadomości oraz były okazją do korzystania, w toku działania, z posiadanej wiedzy i umiejętności,
- ❖ dbać by poza nauką dziecko miało czas na zabawę i zajęcia pozaszkolne wynikające z jego zainteresowań.

Jak zatem nie stracić jednostek uzdolnionych? Nie należy zmuszać dziecka do szybszych postępów niż te, na które pozwala mu właściwy dla niego poziom funkcjonowania. Należy dopingować dziecko do osiągnięć nie tylko w nauce szkolnej, lecz również w innych dziedzinach. Uczeń zdolny nie może być pozostawiony samemu sobie. Powinien być wychowywany w atmosferze aktywnego uczestnictwa i działania, w poczuciu przygody intelektualnej i własnych twórczych poszukiwań.

VII. PROBLEMY SZKOLNE

Zainteresowania i pasje uczniów zdolnych często nie są wykorzystywane w szkole, wypierają one tym samym czas przeznaczony na naukę i odbijają się niekorzystnie na ocenach uczniów. Powodami takiego stanu mogą być:

- a) niewłaściwa organizacja szkoły i jej programów,
- b) stosunek nauczyciela do dziecka,
- c) sytuacja domowa ucznia,
- d) stosunki panujące w klasie,
- e) przyczyny tkwiące w samym uczniu (m.in. łatwe zniechęcanie się trudnościami i niechęć do ich pokonywania, nadpobudliwość psychoruchowa i emocjonalna).

Chcąc podjąć pracę z uczniem zdolnym nauczyciel może spotkać się z następującymi trudnościami:

problem identyfikacji ucznia zdolnego (niezbędna jest wiedza i obserwacja nauczyciela),
brak pomysłu na pracę z uczniami zdolnymi,

uczeń potrzebuje grupy rówieśników jako punktu odniesienia, chce on przynależeć do grupy,
pragnie jej akceptacji, jest to niezwykle trudne z racji panującej w szkołach "mody na
nieuczenie się" (uczeń zdolny ma większą szansę na bycie odrzuconym przez klasę, niż na
jej aprobatę);

uczeń zdolny ma specyficzne potrzeby, a zadaniem nauczyciela jest ich rozpoznanie i
sprostanie im,

niektóre cechy negatywne ucznia, utrudniają mu rozwój, a nauczycielowi pomaganie,

brak wsparcia ucznia zdolnego przez bliskie mu osoby,

zawyżone lub zaniżone oczekiwania nauczyciela wobec ucznia.

W szkołach realizowane są pewne sposoby i formy pracy z uczniami zdolnymi:

tworzone są klasy specjalne,

uczeń zdolny może być umieszczony w klasie programowo wyższej, niż przynależna mu z
racji wieku,

może realizować indywidualny program lub tok nauczania,

może uczestniczyć w zajęciach pozalekcyjnych,

brać udział w olimpiadach, konkursach, turniejach,

otrzymywać stypendia za wybitne osiągnięcia,

oraz realizować programy autorskie.

PODSUMOWANIE

Kluczem do sukcesu wybitnych jednostek jest wyjątkowa pasja życiowa, dająca motywację do ciężkiej pracy, skupienie się na wybranych dziedzinach oraz wsparcie ze strony środowiska.

Osiągnięcia życiowe bardziej zależą od osobowości, od przypadku dającego okazję do wykazania się talentem i od właściwej motywacji niż od ilorazu inteligencji i osiągnięć szkolnych.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Gerstmann S.: Psychologia.
- [2] Gloton R, Clero C.: Twórcza aktywność dziecka.
- [3] Gondzik E.: Kariery szkolne uczniów zdolnych.
- [4] Guilford J.P.(1978) Natura inteligencji człowieka. PWN.
- [5] Hornowski B.: Rozwój inteligencji i uzdolnień specjalnych.
- [6] Hornowski B.: Psychologia różnic indywidualnych.
- [7] Lewowicki T. Kształcenie uczniów zdolnych. W-wa WSiP 1986.
- [8] Okoń W.: Słownik pedagogiczny. Warszawa 1992.
- [9] Nęcka E.(2003) Inteligencja. GWP.
- [10] Nęcka E.(2002) Psychologia twórczości. GWP.
- [11] Pietrasiński Z.: Myślenie twórcze, Warszawa 1969.
- [12] Panek W.: Zachowanie się szczególnie zdolnych uczniów w sytuacjach szkolnych.
- [13] Panek W.: Efektywność uczenia się na tle teorii zdolności Renzullego. Identyfikacja zdolnych i wczesna inicjacja pracy z nimi.
- [14] Reykowski J., Z zagadnień psychologii motywacji, Warszawa, 1977
- [15] Strelau J: Inteligencja, T. Tomaszewski: Psychologia Ogólna, Warszawa, PWŻ, 1995.
- [16] Strelau J: Inteligencja Człowieka, Warszawa, Żak 1997.